

Tizzaszentmárton, református templom

A *Nyír Pannonhalma*, Jósa András nevezte így 1906-ban a Tisza Záhony fölötti nagy kanyarjában, Zsurk szomszédságában, a folyó bal partján fekvő Tizzaszentmárton református templomát, amire a környék egyik legmagasabb dombján álló, gótikus jegyeket mutató templom impozáns megjelenése és – a falu nevét is adó – Szent Márton titulusa indította.¹

A sík környezetből mintegy 10 m-nyire kiemelkedő homokdomb tetején áll a keletelt templom, melynek gótikus jellegét a poligonális szentély és a déli homlokzat magas, csúcsíves, kőből készült mérműves ablakai adják (1–2. kép). Ezek közül három a szentély keleti, délkeleti és déli oldalán nyílik, további kettő pedig a hajó dél felőli bővítményének déli falát töri át a homlokzata elé ugró toronytól keletre és nyugatra (3. kép). A zömök, négy-szintes torony klasszicizáló barokk formákat mutat.

A templomhajót és a nála keskenyebb és magasabb szentélyt nyeregtető fedi. A két térrész között magas, csúcsíves diadalív nyílik, amelyet alul szabálytalan formában kiszélesítettek, mindkét pillérét elvésvé. A sokszögű szentélyzáradék északkeleti sarkában gótikus szentségartó fülkét helyeztek el.

1906-ban járt itt Jósa Adrás, majd a MOB megbízásából Sztehlo Ottó kereste föl a templomot.²

A templom legutóbbi felújítási munkái 2001-ben indultak meg.³ 2001 nyarán csak a templom belső falfelületeinek szondázó vizsgálatára volt módunk, ezt 2003-ban követte régészeti kutatás és a falak lábazati zónájának letisztítása, valamint a sekrestye alapfalainak feltárása. 2006-ban a régészeti feltárás a szentélyben folytatódott, s ezt követte a szentély teljes helyreállítása.⁴

Kutatási eredményeinkről már több ízben beszámoltunk,⁵ így most csak az építés- és birtoktörténet összefoglalására szorítkozunk, de közöljük a templom kutatását 2012-ben folytató Jakab Attila (Nyíregyháza, Jósa András Múzeum) jelentését a hajó régészeti feltárásáról.

A gótikus templom korai előzményeként szólnunk kell az 1067-ben említett Szent Márton-kápolnáról, amelyet akkor Zsurk birtok tartozékaként (*predium Suruk cum capella Sancti Martini*) Aba nembeli Péter ispán az általa alapított százdi apátságnak adományoz-

zott.⁶ A *capella* megnevezés vonatkozhatott az épület egyházi helyzetére, vagy utalhatott annak kis méretére, esetleg építőanyagára is, de mindenképpen akkor fennálló épületet jelölt, amelynek helyét a kutatók 1872 óta szinte teljes egyetértésben a szentmártoni templomdombon feltételezik.⁷ Zsurk birtok ugyanis, amelyet 1212-ben Bánk bihari ispán vásárolt meg Ipochn bicsi ispántól, s ekkor határait megjárták, még ekkor is – több mai falu határát magába foglaló – nagy területet ölelt fel. Szentmárton keleti felét ekkor Aba nembeli Artolph birtokaként említették.⁸ Írott adatok híján csak feltételezhetjük, hogy Bánknak elkobzott birtokait II. Endre király adományozhatta Tomaj nembeli Dénes főlovászmesternek. 1322-ben már bizonyosan az ő leszármazot-

1. Összkép a szentély felől

tainak, Losonci III. Dénes fiainak birtokában volt mind Zsurk, mind Szentmárton (*possessiones Surk, Zenthmarton*), s a két falu az 1332–1335. évi pápai tizedjegyzékekben is önálló plébániaként szerepelt.⁹

Amikor 1872-ben Foltinyi János egri kanonok Tiszaszentmártonba látogatott, járt a mai református templomban is. *A templomba a bejárat a déli oldalon van, s a bejáratától jobbra a kar alatt hat darab durva faragású régi oszloptól szemléllhető, lábakúl szolgálva egy deszkaállványhoz, melyre temetkezések alkalmával a holttest szokott helyeztetni. Nem állott módomban ezen oszloptókat helyeikből kifordíttatni, s tökéletesen szemügyre venni, de még így felületes megtekintés után is sejtem, hogy azok egy régibb épület, valószínűleg az e helyen állott Szent Márton kápolnája maradványai.*¹⁰

A kanonok által látott faragványok valóban származhattak a legrégebbi templomból, ám ezeket ma már nem ismerjük. Szintén lehet a korai templom felszerelési tárgya az a kőből faragott keresztelőmedence, amely Jakab Attila ásátása során került elő.

Losonci Dénes faitól származott a család három bárói ága, melyeknek tagjai az 1390-es évekig országos méltó-

ságokat viseltek, s mindhárom ág „szentmártoninak” nevezte magát, tehát Szentmártont közös családi központjuknak tekintették. Egy 1393-ban történt birtokosztály során Zsurkot és Szentmártont a Losonci Bánfi ág kapta. A XVI. századtól Szentmárton volt a környékbeli Losonci birtokok egyik központja, ahol – a határ Tisza felé eső részén – várkastélyuk is állt fa épületekkel, kápolnával.¹¹

A falkutatás és a régészeti feltárás során megállapítottuk, hogy a mai templom két nagy késő középkori építési periódus és egy későbbi, reformátusokhoz köthető építkezés eredményeként jött létre.

Az első gótikus építési periódusban már kialakult a templom mai, téglalap alaprajzú, síkmennyezetes hajóból és sokszögzáródású, boltozott szentélyből álló alaprajza. E periódust a szentélyablakok mérművei és a déli hajófal nyugati végében talált mérműves karzatablak formái alapján a XIV. század végére, a XV. század elejére datálhatjuk. A szentélyben a 2006. évi restaurátori feltárás és falkutatás során előkerültek az egykori téglaboltozat homlokívei, boltvállának indításai és a hozzá tartozó meszelés (4. kép). Egyes jelek arra utalnak, hogy a korai hajó és a szentély

2. A szentély és a hajó részlete délről

3. Mérműves ablak a hajó déli falán, a toronytól keletre

alsó zónájának építése közt némi idő eltelt. A 2006. évi régészeti feltárás során megtaláltuk az első gótikus periódushoz tartozó oltár, valamint a református időszakban visszabontott és levésett diadalívpillérek alapozását. A szentély középtengelyében az oltár alapozásához igazodó, kelet-nyugati irányú, kirabolt koporsós temetkezé-

4. A szentély hosszmetsete

5. A szentségtartó fülke

sek kerültek elő, a rablás során visszadobált, hatágú csillagos díszítésű, kerek rézveretekkel, melyek középkori temetőinkben a XIV. század elejétől végéig ismeretesek.¹²

A szentély északkeleti belső sarkában egy szentségtartó fülkét helyeztek el, ennek kőanyaga a szentélyablakok mérművével egyező (5. kép). Keretelésének sérült profilját vakolattal javították, timpanonos lezárását vakmémű díszíti. A tagozatokat egykor rózsaszínű festés fedte. A pasztofóriumot műformái a XIV. század végére, a XV. század elejére kelteznek. Hasonló pasztofóriumot a szintén Losonci-birtok Tornyospálcáról ismerünk, igaz, annak korát kutatóik, Juan Cabello és Simon Zoltán a XV. század végére, a XVI. század elejére teszik.¹³ A déli szentélyfalon megtaláltuk a papi ülőfülkét és mellette egy másik fülkét. A templomhajó délkeleti sarkában talán egy mellékoltár állt, amire az itt talált, háromszögű lezárású kis fülke utal.

A hajó egykori nyílásrendszeréből ma csak a déli homlokzat egykori (karzat?-) ablakát ismerjük, melyet a mai karzat magasságában bontottunk ki (6–7. kép).¹⁴ Ez az ablak egyidős a hajó déli falának falszövetével, ezért mérműves szerkezete a templomhajót is keltezi. Az ablak

elfalazására a déli előcsarnok építésekor került sor. A restaurátori kutatás során előkerült a hajó déli falának keleti ablaka is, mely feltehetően szintén egy ehhez a periódushoz köthető ablak helyén létesült (8. kép). Később ezt is megnyújtották felfelé, hasonlóan a szentélyablakokhoz (a jelenlegi záradékmagasság már a késő gótikus periódushoz tartozik), ugyanakkor az ablak kávéit vakolatveréssel nem vizsgálhattuk, ugyanis azokba befördülően és környezetükben nagyobb felületen fekete festés került elő. A többi egykorú hajóablakot a XV. század végi, XVI. század eleji, valamint a XIX. századi építkezések során eltüntették. A hajó egykori bejárata a déli oldalon volt, ám 1831 után az előcsarnok építésekor a középső falszakaszt kivágták, és a ma látható nagy árkádívvel hidalták át. Ekkor a déli kaput megszüntették. Helye az 1906-os padlófelbontáskor még látható volt. Nem tudjuk, vajon a Jóna András által leírt gótikus kapuelemek, melyek a templom előtt heverték, ehhez a korszakhoz lennének-e köthetők, vagy a XV. század végi nagy átalakításhoz.¹⁵

A XIV. század végi, XV. század eleji templomhajó egykori – a mainál alacsonyabb – falkoronáját a belsőben végzett falkutatás során megtalált vízszintes elválással azonosíthattuk az északi és a déli hajófalán. A korábbi

6. A hajó déli falának nyugati ablaka feltárás után

meszelés is idáig tartott, sőt befordult a falkoronára, ami arra utal, hogy ebben a korszakban a hajó nyitott fedél-székes lehetett. Kívül az egykori párkányt – ha maradt belőle valami – csak állványozás után lehetne kutatni.

A szentélyhez utólag sekrestye épült, amelynek alapfalaikat feltártuk és befalazott ajtaját is megtaláltuk.

A XV. század végén, a XVI. század elején jelentősen átalakították a templomot. Megemelték a szentély falkoronáját, elbontották a korábbi ablakok záradékát, és a kőrestaurátori megfigyelések szerint a régi merműveket 250 cm-rel magasabban újra összerakták. Ugyanakkor a magasztáshoz szükséges szárköveket a korábbitól eltérő kőanyagból gyártották le. Az új szentély szintén boltozott volt, rend-

7. A hajó déli falának nyugati ablaka helyreállítás után

szere, technikai megoldása a korábbi boltozatét ismételte (9. kép). A szentélyboltozatot lényegében egy csúcsíves fiókos donga képezte, melynek lenyomatát a – szintén ekkor megemelt – diadalív keleti felületén figyelhettük meg (csúcsát a későbbi visszabontások megsemmisítették, amikor a mai deszkamennyezet elkészült). A sokszögű szentélyt egykor lefedő, téglából készített fiókboltozatok kőből készült konzoljait és a homlokívek lenyomatait már a 2001. évi kutatás során azonosítottuk. Szerkezetében Tornospálca templomának ma is fennálló boltozatához hasonló volt, amelyet a legújabb kutatások (Juan Cabello, Simon Zoltán) a templom 1500 körüli átépítéséhez kötnek.¹⁶ Feltehetően e kőben szegény vidéken gyakoriak lehetnek az ilyen, kőborda nélküli boltozatok, de a kettő között műhelykapcsolatot is feltételezhetünk.

Az új szentély építésével egy időben magasították a hajót is, ezzel a korábbinál és a mainál is nagyobb belmagasságú teret kaptak. A déli oldalon új ablakrendszert alakítottak ki, ennek egy befalazott ablakát feltártuk, ám a merműveket a déli előcsarnok építésekor, azaz a befalazás idején kiszedték és áthelyezték a déli előcsarnok egyik új ablakába. Ott jelenleg két, áthelyezett merműves ablakot látunk.

8. A hajó déli falának keleti ablaka helyreállítás után

Losonczy Istvánt, a temesvári hőst, a helyi hagyomány szerint az itteni templomban temették el 1552-ben. Birtokait – királyi kegyként fiúsított – lányai örökölték, itteni birtokait Losonczy Anna kapta. A gazdag szépasszony három házasságáról tudunk. Báthory Miklós után Ungnad Kristóf, majd 1590-től Forgách Zsigmond felesége lett. Így kerültek a Losonczy-birtokok Forgách Zsigmond

kezébe, aki 1603-ban katolikus vallásra tért át, és fényes politikai karriert futott be. 1655-ben családi egyezés során fiai közül Ádám szerezte meg Szentmártont.¹⁷

A történeti adatok szerint a templom a XVI. század közepétől nagy valószínűséggel már református volt, majd egy hosszabb, 1603-tól 1747-ig tartó katolikus időszakot követően vált ismét reformátussá.¹⁸

Már 1601 előtt levésték a diadalívpilléreket is.¹⁹ A levésett felületen ugyanis – kvádermintás díszítés mellett – utólagos bekarcolások mutatkoztak, köztük egy ilyen évszám is.

Eszterházy Károly püspök 1779-ben járt Szabolcs megyében. Ekkor jegyezte fel Tizsaszentmárton kapcsán: *Ezekhez [ti. az előtte felsorolt kőtemplomokhoz] tartozik Szent-Mártony, ahol 1748. év után a hajdan katolikus egyház romjaiból a reformátusok imaház (oratorium) építésébe kezdtek akarat ellenére [azaz engedély nélkül].*²⁰

1809-ben a templom mellett *ócska fatornyocska* állt.²¹ Egy valamivel később végzett átalakítás során visszabontották a hajó – egykor nyilván magasabb, XV. század végi – falkoronáját, és egy tetőgerinc alá hozták a szentélyvel. Ekkor készülhetett az 1831-es keltezésű, szerény minőségű síkmennyezet, majd felépítették a déli előcsarnokot és tornyot.²²

9. A helyreállított szentély nyugat felől

JEGYZETEK:

- ¹ JÓSA 1906. 2–3. – újraközölve: JÓSA 1968. 173.
- ² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1906. július 3-án küldte meg a MOB-nak a Felsőszabolcsi Református Egyházkerület esperesének kérelmét a templom javítására. A templom tetőzete tönkrement, s az épület több helyen is beázott. A MOB 1906. augusztus 6-án Sztello Ottó másodépítésként küldte a helyszínre. Forster Központ, Tudományos Irattár, MOB iratok, 1906/357. Sztello 1906. szeptember 4-én terjesztette be jelentését (uo., MOB 1906/428.). Mint írta: *A templom mérnövei után ítélve a 15^{ik} században épült. Diadalív bővítés folytán szabálytalan vonalú, úgy hajója, mint szentélye vízszintes deszkamennyezettel van ellátva. Tornya 18ik századból való. A torony és hajó közötti előcsarnokféle építmény hajdan mellékkápolna lehetett, ezen rész a 18ik században alapos átalakításnak vetetett alá, amennyiben egy karzattal két emeletre osztva mindkét emelete csehboltozattal boltozott, gótkorbeliséget csak a két mérnöves ablak árulja el. A templom nyugati oldalán egy külön, keskeny és jelentéktelen fakarzat van, abonnan látván a hajó fedélszékebe juthatni. A templom tatarozása már megkezdett, a torony sisakja már átmozgatott és tervbe van véve a templom fedelének megújítása és vakolatjavítás, meszeléssel. Az épület műemléki jellegének fenntartása céljából csupán az 5 db hosszú gót ablak stílusú rekonstrukciója javasolható. A mérnövek épségben lévén új ablakostők, talpak és ölmozott legegyszerűbb üvegezés volnának előirányozandók. Ezek költségei mintegy 1000 koronára tehetők. Javaslom az ablakok rekonstrukciójára vonatkozó költségeket országos javadalomból megszavazni méltóztaték.* A MOB 1906. szeptember 22-én tárgyalta a jelentést, és kérte a VKM-et, hogy a bizottság jövő évi keretének terhére 1000 korona segélyt biztosítson az ablakok rekonstrukciójára. A VKM 1906. november 20-án értesítette a Bizottságot, hogy *előterjesztését tudomásul veszi és erről az érdekeltektől egyházközséget megfelelő intézkedését kívánja.* (MOB 1907/428., 455., 536.) Sztello vázlatrajza: Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 7933; a templom külsejét délről és belsejének egy részletét ábrázoló egy-egy fényképe: Fotótár, ltsz.: nsz. 97.639., 10.491. Köszönettel tartozunk Bakó Zsuzsannának és Bardoly Istvánnak, hogy a készülő Sztello-katalógus anyagát rendelkezésünkre bocsátották.
- ³ Tervezés: Wittinger Zoltán; restaurátori, régészeti és művészet-történeti kutatás: Lángi József, Fülöp András, Bartos György.
- ⁴ Falkép-restaurálás: Pintér Attila; kőrestaurálási munkák: Kovács István.
- ⁵ LÁNGI 2002. 142–143.; BARTOS-FÜLÖP 2002. 140–142.; FÜLÖP 2004a. 24.; FÜLÖP 2004b. 302–303.; BARTOS-FÜLÖP 2007. 303.; BARTOS-FÜLÖP 2011. 219–232.
- ⁶ Az alapítólevél legújabb kiadása, a korábbi irodalommal: DHA I.: 183.; Az apátság Árpád-kori történetére vonatkozóan: GYÖRFFY 1963. 804–805. A monostor a mai Tiszakeszi határában feküdt, falait és temetőjét az újabb kori bolygatások nagyrészt elpusztították: KEMENCZEI-K. VÉGH 1966. 406.); MÁLYUSZ 1971. 17–18.
- ⁷ FOLTIN 1872. 152–156. – kivétel: NÉMETH 1997. 177., 208.
- ⁸ HO VIII. 12–15.: No 7. A falu további történetére összefoglalóan: MEZŐ-NÉMETH 1972. 126–127.; NÉMETH 1997. 177., 209. A XIII. század elején Bánk a környéken másutt is vásárolt birtokot, így pl. a Tisza túlsópartján fekvő két Lónyát, ezeket utána vejenek, Simon bánnak adta tovább. Simon bán ugyanekkor a Szabolcs megyei Szalókat éppen Artolphtól vásárolta meg, kialakítva ezzel a lónyai uradalmat. (vö. ÁÚO VIII.: 259–262.: No 176.; GYÖRFFY 1963. 543–544.); A zsurki lelkész 1918-ban a Kopócsi család levéltárában lévő 1310-es keltezésű oklevelére hivatkozva azt írja, hogy az ebben az esztendőben lezajlott zsurki határjárás során megkülönböztették Kopócs és Bács helységeket. Ugyanő írja, hogy a hagyomány szerint Zsurk határa állítólag egészen Apátiig nyúlt. Fénymásolat a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban a Tiszántúli Református Kollégium Levéltárából, XV. 81. 19. I. 8. c.6. Zsurk alatt, 19.
- ⁹ IVÁNYI 1941. 56–59.; MON. VAT. I/1.: 329., 331., 349., 365.
- ¹⁰ FOLTIN 1872. 152–156.
- ¹¹ BARTOS-FÜLÖP 2011. 219–232. a részletes forráshivatkozásokkal.
- ¹² A verettípus analógiáiról és a datálás indokairól részletesebben: HATHÁZI 2004. 80–81., 84–85.
- ¹³ CABELLO-SIMON 2011. 244.
- ¹⁴ A középkori karzattal egyelőre nem vizsgálhattuk, bár lehet, hogy egy fakarzat bekötésére utal az ablaktól keletre talált nagyméretű gerendafészek. A templombelső kiürítése után a kérdést alaposabban meg lehet vizsgálni.
- ¹⁵ A tornyon keresztül vezető bejárat lépcsőjének feltörése során a kapuzat maradványainak egy része 2012-ben előkerült –vö.: Jakab Attila írásával e kötetben.
- ¹⁶ CABELLO-SIMON 2011. 233–245.
- ¹⁷ BARTOS-FÜLÖP 2011. 223–224.
- ¹⁸ Canonica Visitatio 1779. Az adat Jakab Attila kutatása.
- ¹⁹ A tiszaszentmártoni késő gótikus átépítés, templom-magasítás 1500 körüli datálásával szemben Pintér Attila restaurátor kételyeit fogalmazta meg, az általa feltárt szentélyfalak meszelésébe, vakolatába bekarcolt nevek és évszámok miatt. A bekarcolások zöme az 1590-es évek és 1620 között keletkezett, csupán két későbbi évszám került elő (1664, 1720). A korai évszámok Forgách Zsigmond birtoklásának első évtizedeit jelzik, akinek 1603-ban történt rekatolizálása a templom katolikus szertartás szerinti használatba vételével, újra szentelésével járhatott. Pintér Attila szerint ekkor történt volna a templom magasztása is. Érvei nem eléggé meggyőzőek – mind a festett felszentelési keresztet (ha ezek valóban 1603 körüliek és nem az 1500 körüli újrászenteléskor keletkeztek), mind a bekarcolások készülhettek sokkal korábbi vakolatokra is, és a stílári ellenérvek mellett vannak ezeket cáfoló megfigyeléseink is. A déli diadalív-pillér levésett belső felületén olvasható 1601(?) és 1605-ös bekarcolások kizárják, hogy a diadalív magasztására ekkor vagy ezt követően került volna sor, hiszen a vállmagasságtól újraépített diadalív még az ép diadalív-pillérekhez igazodott. Csak fordítva történhetett: az 1500 körül megmagasztott templom diadalív-pillérét a 16. században a reformátusok elvésték, majd újravakolták, s ebbe a vakolatba karcolták be nevüket és a dátumot az itt járó *illusztris, írni-olvasni tudó személyek.* (Pintér Attila)
- ²⁰ ESZTERHÁZY 1998. 82. (Németh Péter fordítása).
- ²¹ MMT XI.: 439.
- ²² *A templomnak van tornya, körülbelül 1830-ban épült kőből.* Porzsolt Ádám tiszteletes feljegyzése 1917-ből. Fénymásolat a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban a Tiszántúli Református Kollégium Levéltárából, XV. 81. 19. I. 8. c.6. Tiszaszentmárton alatt 12. Idézi Jakab Attila. Ld. írását e kötetben.

A tiszaszentmártoni református templom hajójában végzett kutatásokról

2012. február 20. és március 2. között végeztük el a tiszaszentmártoni középkori templom hajójában az előírt régészeti kutatást, mely a Bartos György és Fülöp András által korábban megkezdett kutatás folytatása-befejezése volt.¹

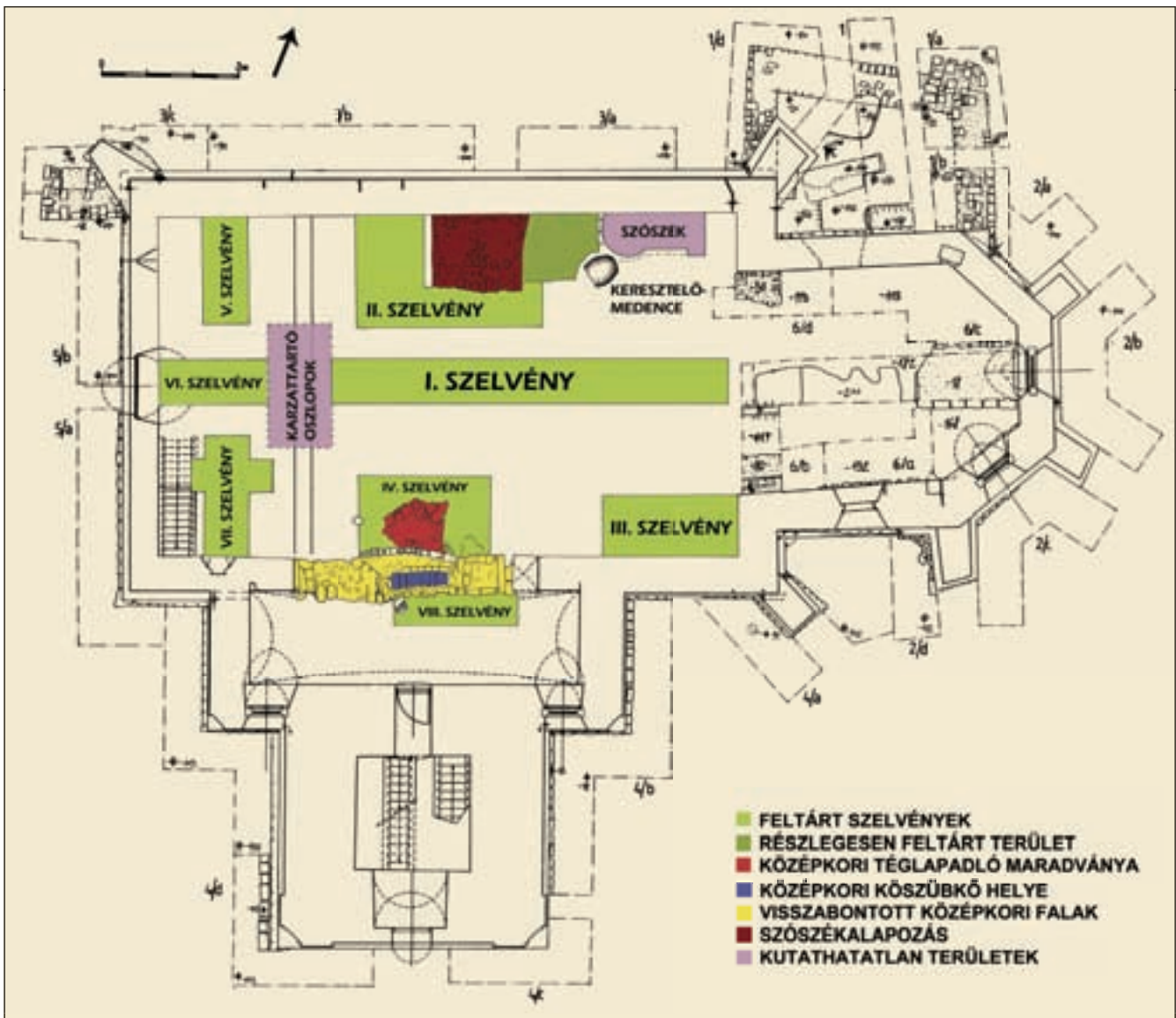
A kutatás során a hajóban hét szelvényt nyitottunk, míg a nyolcadikat a torony és a hajó közötti kis átjáró területén alakítottuk ki (10. kép).² A lehetőségekhez képest igyekeztünk a szelvényeket szimmetrikusan kijelölni, hogy minél átfogóbb képet kaphassunk a hajó belsejében lévő rétegtani viszonyokról. Nem tudtuk megvizsgálni a hajó északkeleti részén található, téglából épített, jelenleg is használt szószék területét (120×260 cm), valamint statikai okok miatt nem kerülhetett sor a hajó nyugati felén lévő karzattartó oszlopok közvetlen környékének vizsgálatára sem (260×100 cm).

Megfigyeléseink alapján a hajó rétegei szinte mindegyik azonosak voltak.³ A sírok viszonylag mélyen helyezkedtek el: a legsekélyebb sírfolt mintegy 100 cm, a legmélyebb pedig 240 cm mélyen kerül elő.⁴ Melléklet nélküliek voltak, s egy kivétellel mindnél meg lehetett figyelni a koporsó nyomát. Itt kell megemlítenünk az ásatás egyik legérdekesebb leletét, amely a II. szelvény keleti feléből került elő: egy *FORGAC SVSANNA* feliratos, egymásra hajtott végű pántgyűrű.⁵ Bártfai Szabó László 1910-ben megjelent, a Forgách család történetét bemutató munkájában több Forgách Zsuzsannát is említ. Egy személy jöhet számításba, a Forgách Zsigmond nádor fiatalon elhunyt gyermekei között megemlített, Zsuzsa nevű leány, akiről azonban több adat nem szerepel.⁶ Így, amennyiben több új adat nem kerül elő, a gyűrű tulajdonosának ezt a kislányt kell tartanunk.

Fontos eredményeket hozott a bejárat környékének kutatása. A templom bejáratát 1906-ban átalakították, kiszedve az addig még meglévő eredeti, csúcsíves bejárat köveit, melyet később Jósa András kintjártakor a templom mellett látott kidobva. Az említett kövek utóéletéhez hozzátartozik ugyanakkor, hogy a tornyon keresztül vezető bejárat lépcsőjének feltörése során a kapuzat maradványainak egy része több mint egy évszázados lappangás után újra napvilágot látott (11. kép). Kutatásunk során

küszöbkövet nem találtunk – ezt minden bizonnyal az átalakítás során szedhették ki –, helyét téglával rakták ki. Szélességét le tudtuk mérni, ez 134 cm volt a szárkövekkel együtt. Közvetlenül a bejárat északi oldalán egy 140×115 cm-es területen rossz állapotban megmaradt téglapadló maradványát tártuk fel 50 cm mélységben. A templom hossz tengelyéhez képest diagonális elrendezésű padló téglái közül a legépebb méretei: 22,5×22,5×4–4,5 cm. A téglákra egyértelműen ráhúzódtak a későbbi járószintek,⁷ így ez lehetett a templom eredeti járószintje.⁸ A falak mentén ásott szelvényekben mindenütt elértük az alapjalat. Ez 140–170 cm-es mélységben jelentkezett. Az alapfalak alatt sehol sem figyeltünk meg döngölésre utaló nyomot; úgy tűnik, hogy a téglákat egyszerűen csak a kiásott alapárkokba helyezték el. A bejárat szemből az északi falnál, csekély mélységben egy 152×168 cm kiterjedésű, 3–4 sorból álló, 30–35 cm vastagságú alap került elő. Ezt minden bizonnyal egy korábbi szószék alapozással azonosíthatjuk. A mai szószék alapozása mellett, az északi faltól déli irányban 1 m-re, 23 cm mélyen egy kőből faragott, 63 cm magas, liturgikus tárgy került oldalra fordulva, szájával délnyugati irányba nézve. Funkcióját – Tari Edittel konzultálva – keresztelomedenceként határozhatjuk meg (12. kép). Felülete egyenetlen durva, nem szabályos. Háta nagyjából egyenes, keresztmetszete leginkább körszelet.⁹ Kora pontosan nem állapítható meg, a kopásnyomok azonban hosszú használatra utalnak. Rétegtani viszonyai alapján az 1906-os padozatcsere során kerülhetett mai helyére. Ezzel a megyebeli kő keresztelomedencék száma – a Németh Péter által a szabolcsi templomban találttal együtt – kettőre emelkedett. A templomban kerül bemutatásra.

Az 1067-ben említett *capella* meglétének igazolása nem sikerült az igen mélyre ásott temetkezések miatt. Ez a minden bizonnyal kisméretű, vélhetőleg fából épített konstrukció az idők folyamán, a különféle földmunkáknak köszönhetően, nyomtalanul elpusztult. Minimális esélye van ugyan még annak, hogy a kutatás által nem érintett területeken megvan az altalaj olyan magasságban, ahol ennek nyoma esetleg megőrződhetett, ennek kiderítése azonban a jövő feladata lesz.

10. A hajóban végzett kutatás összesítő rajza az előkerült fontosabb jelenségekkel

11. A kapuzat maradványai

12. Keresztelőmedence

A dombtetőn soha nem volt kurgán. Alakját csak a későbbi antropogén és természeti hatások (erózió) alakították mai formájára.

A Jósa András által említett sírt sem sikerült megtalálnunk. A kérdés már csak azért is érdekes, mert a szelvényeinkben előkerült, bolygatatlan sírok viszonylag nagy mélységben voltak, Jósa leírásában viszont a következő szerepel: *közvetlen a töredezett téglapadlózat alatt egy elkorhadt koporsóra akadtak, amely a szentély előtt nyugotra,*

*mintegy lépésnyire találtatott, boltozat nélkül.*¹⁰ Egy egyszerű padozatcsere azonban nem indokolt volna olyan mértékű földmunkát, hogy leássanak a sírok szintjéig. Annyi bizonyos, hogy a szelvényeinkben nyoma sem volt olyan beásásnak, mely áttörte volna a járószintként szolgáló legfelső agyagréteget.

A fényképeket Mudrák Attila (1–3, 5, 7–9, 11), a (6,12) fényképet és a rajzokat (4, 10) a szerzők készítették.

JEGYZETEK:

¹ BARTOS-FÜLÖP 2011. 219–232.

² I. szelvényünket a hajó hossz tengelyében jelöltük ki. Keleti végét a már korábban helyreállított szentély téglapadlója jelölte ki a diadalív vonalában, míg nyugati végét a karzattartó oszlopok helye. Később ennek folytatásában alakítottuk ki a VI. szelvényt. Így – 1 m híján – teljes nyugat-keleti irányú keresztmetszetet nyertünk a hajóról. A karzat alatt az V–VI–VII. szelvények segítségével a hajó észak-déli metszetét figyelhetjük meg. A II. szelvényt a bejárattal szemben, az északi falnál alakítottuk ki, míg a III. szelvény a hajó délkeleti részére került. A ma is használt – 1906-ban, a régi bejárat elbontásával megnagyobbított – bejárat előtt, annak belső oldalán jelöltük ki a IV., míg a fal túlsó oldalán a VIII. szelvényt.

³ A mélységadatokat mindenhol a szentély jelenlegi járószintjén kijelölt fix ponttól értendők. Legfelül 1–2 cm vastag szürkésbarna, poros réteg, alatta egy vékony habarcságyazat maradványai voltak megfigyelhetők. Ez utóbbi nyilván a mostanit megelőző padlóréteg felszedése során maradt meg. Ez után következett egy mintegy 10–12 cm vastag, szürkésbarna, réteg, alatta pedig egy 10–14 cm vastag, masszív, kemény szürke agyagréteg. Ez az egykori járószint a templom egész területén igen markánsan jelentkezett, és egyetlen sírbeásás sem törte át. Alatta került elő az a markáns, sárga agyagos járószint, melynek vastagsága igen változó volt. Átlagosan 5–10 cm volt, de egyes helyeken a 20–25 cm-t is elérte. Ez az egykori – de biztosan nem középkori – járószint nagyjából igazodott a jelenlegi járószinttől mintegy 50 cm mélységben lévő középkori járószinthez. Ez utóbbit egyrészt a legmélyebb szinten megtalált meszelésnyomok, másrészt – az alább részletezendő – téglapadló maradvány alapján tudtuk meghatározni. Az említett szint azonban nem mindenütt volt rétegben megfigyelhető. A szelvényekben elért sírok egy részét egyértelműen az említett réteg kialakítása előtt, míg másik részét az után ásták meg. Ezt különösen jól meg lehetett figyelni azoknál a síroknál, melyek csak félig „lőgtak be” a szelvénybe, s így sírgödruk metszetében jól lehetett látni a járószinthez tartozó sárga agyagdarabokat. A harmadik legmarkánsabb réteg az említett két járószint alatt húzódott. Ez egy barna, jellegét tekintve – viszonylag kevés habarcsot és téglatörmelékot tartalmazó – „homogénnek” tekinthető, 120–140 cm vastag réteg, melynek betöltését csak a sárga agyagos járóréteg kialakítása után beleásott sírok agyagdarabjai tartították. Az említett vastagság azonban a legmélyebbre ásott sírok esetében elérte a 180 cm-t is. Ebben a rétegben sok szórvány embercsontot találtunk, de ezen kívül néhány meszelt és festett

vakolatdarab, valamint ablak üvegszemtöredéke is napvilágot látott. Ez alatt a réteg alatt – mindenütt, ahol elértük – a bolygatatlan, sárga homokos altalaj húzódott.

⁴ 8 sírszámot adtunk ki, de egy sírnak a feltárására nem kerülhetett sor. (Ennél több sírfoltot figyeltünk meg, de ezek számát nem kaptak.)

⁵ A gyűrű kerülete 4,7 cm, a pánt szélessége 0,4 cm, átmérője 1,4 cm. A II. szelvény keleti feléből került elő, fémkereső segítségével találtuk meg. Sírt nem tudtunk hozzárendelni, mindössze egy zöldes színű koponyatöredék került elő a gyűrű környékén, valamint egy pártatöredék, s talán ezek is a gyűrű tulajdonosához tartoztak. A sírt tehát vagy kirabolták, vagy ami valószínűbb, a későbbi temetkezések bolygatták meg oly módon, hogy az eredeti sírból nem maradt semmi.

⁶ BARTFAI SZABÓ 1910. 505.

⁷ Mind a szürke, mind a sárga agyagos járószint, vö. a 4. jegyzettel.

⁸ A kutatás során itt, valamint a III. szelvény keleti végében, szintén 90 cm körüli mélységben értük el legmagasabban az eredeti altalajt, a többi helyen a sírbeásások miatt csak jóval mélyebben került elő. Ez átlagosan 170–190 cm-t jelent, néhol azonban a jelentkezési szint elérte a 240 cm-es mélységet.

⁹ Magassága: 63 cm. A medence rész felső részének belső átmérője 45×35 cm, alsó átmérője 35×30 cm, magassága 14–18 cm. A felső rész teljes átmérője 48×70 cm. Az ovális felső rész ellentétes végein – 56 cm-re egymástól – két darab, 3–3,5 cm átmérőjű, 1,5–2 cm mély lyuk található. Az egyik mellett 10, illetve 8 cm-re egy-egy 2,3–2,5 cm átmérőjű, 5 cm mély, félgömb alakú, simára koptatott felületű kis mélyedés helyezkedik el.

¹⁰ JÓSA 1968. 171., 176.; Levonulásunk után a templombelsőben mintegy 25–30 cm-es szintsüllyesztést hajtottak végre az újonnan kialakítandó, a szentélyével azonos magasságú padlószint kialakításához kapcsolódóan. Ennek kivitelezési munkáiról értesítést nem kaptunk, így nem volt lehetőségünk a korábban húzott szelvények közötti terület átvizsgálására. Emiatt nem volt lehetőségünk arra sem, hogy ellenőrizhessük Jósa azon állítását, miszerint: *a padozatot talpainkkal kopogtatva, kisütöttük, hogy a hajó tengelyében három kriptának kell lennie.* JÓSA 1968. 176. Azt azonban, hogy esetleg mégis található kriptá a templomban, egy másik forrás is valószínűsíti. 1917-ben az akkori lelkész, Porzolt Ádám a következőket írta: *A templom alatti kriptá halottjainak neve ismeretlen.* Fénymásolat a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban a Tiszántúli Református Kollégium Levéltárából, XV. 81. 19. I. 8. c.6. Tiszaszentmárton alatt, 12.